

УДК 398.332.12

Михайлишин Р. Р.

Львівський національний університет імені Івана Франка

м. Львів

**ПИСАНКА – УНІКАЛЬНИЙ ВИТВІР
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА:
ІСТОРІЯ, ТРАДИЦІЇ, СУЧАСНІСТЬ**

На підставі аналізу науково-дослідних праць з'ясовано сутність ключових понять, окреслено теми досліджень; розглянуто історіографію писанки та зародження писанкарства, особливості орнаментів; простежено традиції писанкарства; з'ясовано, що українська писанка – мініатюрний шедевр, невід'ємний елемент української культури, писанкарство – найдавніша галузь українського народного мистецтва.

Ключові слова: *писанка, писанкарство, писанкарка, символи, орнамент, орнаментика, культурологічний феномен, народне, декоративно-прикладне мистецтво.*

**ПИСАНКА – УНИКАЛЬНОЕ ПРОИЗВЕДЕНИЕ
УКРАИНСКОГО НАРОДНОГО ИСКУССТВА:
ИСТОРИЯ, ТРАДИЦИИ, СОВРЕМЕННОСТЬ**

На основании анализа научно-исследовательских источников выяснено сущность ключевых понятий, обозначены темы исследований; рассмотрена историография писанки и зарождения писанкарств, особенности орнаментов; показано традиции росписи писанок; выяснено, что украинская писанка – миниатюрный шедевр, неотъемлемый элемент украинской культуры, писанкарство – древнейшая отрасль украинского народного искусства.

Ключевые слова: писанка, писанкарство, писанкарка, символи, орнамент, орнаментика, культурологический феномен, народное, декоративно-прикладное искусство.

PYSANKA AS AN UNIQUE WORK OF THE UKRAINIAN FOLK ART: HISTORY, TRADITIONS, MODERNITY

On the basis of analyzing the research sources the article clarifies the essence of key concepts. It gives the analysis of the researches and publications, and outlines the research themes. The author considers the historiography of Pysanka (Easter Egg) and the origin of Pysanka (Easter Egg) painting. She describes the specific characteristics of the decors, and the traditions of Pysanka painting. The researcher finds out that the Ukrainian Pysanka (Easter egg) is a miniature masterpiece, an integral part of the Ukrainian culture, and the Pysanka painting is the oldest branch of Ukrainian folk art.

Key words: *Pysanka (Easter Egg), Pysanka painting, symbols, décor, ornaments, cultural phenomenon, folk art, arts and crafts.*

Історія свідчить, що людство формує різноманітні культури залежно від природних умов існування того чи іншого народу, релігійних, політичних та мистецьких традицій, які склалися століттями.

У сучасному світі дедалі міцніше утверджується ідея рівноправності культур. Кожна з них сприймається як неповторний національний досвід окремого народу.

У всезагальній народній культурі важливу роль відіграє декоративно-прикладне мистецтво як багатогранне художнє явище, яке живе на основі спадковості традицій, розвивається в історичній послідовності.

Разом з рушниками, вишиваними сорочками писанкарство є одним з найунікальніших видів українського народного мистецтва, а українські писанки – шедеври мініатюрного розпису, створеного руками народу.

Писанкарство як вид народного мистецтва набуло особливого розвитку в Україні, де кожен регіон має свої, властиві тільки йому зразки писанкового розпису.

Життєдайна сила писанки, її неповторна краса, багатство орнаментальних композицій, звичаї та обряди, пов'язані з нею, захоплювали дослідників феномену писанки.

Мистецтво писанки здавна привертало увагу етнографів, фольклористів та мистецтвознавців і як стародавній звичай, і як прояв таланту народних художників-мініатюристів.

Спеціальних монографічних досліджень майже не було, за винятком окремих праць. Головно це невеликі статті у різних журналах, збірниках із декоративного мистецтва.

Історіографія писанкарства започаткована ще у XVII столітті працями французьких авторів. Упродовж XVII–XIX століть поодинокі статті виходять у різних міжнародних виданнях. Та найбільш цікавими є праці кінця XIX століття. Одним із перших, хто зацікавився писанкою, був український антрополог Хведір Вовк, який у 1874 році на III Археологічному конгресі в Києві у своїй доповіді звернув увагу на важливе значення писанкових зорів для вивчення українського орнаменту. Письменниця Олена Пчілка у виданні «Український народний орнамент» (1876) помістила 23 кольорові замальовки писанок із Новгород-Волинського повіту.

У 1878 році вийшла книга Пелагеї Литвинової «Южно-Русский орнамент», у якій на двох кольорових таблицях є зображення 24 писанок із Глуховського повіту Чернігівської губернії.

Першим українським дослідником писанки був професор Харківського університету Микола Сумцов, який у 1881 році видав розвідку «Писанки».

До когорти дослідників належать археологи, етнографи, вчені, які на підставі досліджень писали статті, видавали розвідки, альбоми. Зокрема, Мирон Кордуба («Писанки на Галицькій Волині», 1899), Володимир Шухевич («Гуцульщина», 1904), Костянтин Широцький («Риси античного і давньохристиянського живопису на українських писанках», 1909), Олекса

Назарієв («Писанки», 1913), Іван Шуліков («Пасхальні яйця на Волині», 1915), Василь Кравченко («Короткий історичний огляд про походження крашанки та писанки на пасху», 1924), Стефан Таранушенко («Українські писанки як пам'ятки народного малярства», 1927), Ірина Гургула («Писанки Східної Галичини і Буковини у збірці Національного музею у Львові», 1929), Дем'ян Горняткевич («Роль жінки в повстанні українського народного мистецтва», 1930–1931), Михайло Скорик («Бойківські писанки», 1933), Любов Суха («Писанка», 1969), Павло Маркович («Українські писанки Східної Словаччини», 1972), Ганна Шовкопляс («Давньо-руські писаки», 1980) та інші.

Подією мистецького життя після півстолітньої перерви став альбом «Українські писанки» (1968). Автор передмови на шести європейських мовах – дослідник українського народного мистецтва Ераст Біняшевський.

Швейцарський видавець і цінитель писанкарського мистецтва Павло Гавпт видав у Берні монографію німецькою мовою «Писанки. Творення і значення українських писанок» (1982).

Сьогодні заслуговують на увагу науково-популярні видання, зокрема, Віри Манько «Українська народна писанка» (2005), «Світ української писанки» (упорядники Сергій Сітько, Таїсія Русанова, 2005), Марії Іванишин «По білому яйці воскові взори» (2006), Тетяни Коновал «Писанкова абетка» (2007), «Писанка: традиції та модерний дискурс» (упорядник Роксоляна Загайська, 2009) та інші.

Метою статті є розглянути писанку як витвір народу у дослідженнях археологів, етнографів, учених-дослідників; простежити особливості орнаментики, традиції; з'ясувати культурну цінність писанкового мистецтва.

Пташине яйце, розписане мініатюрним орнаментом, називають *писанкою*. Назва її походить від слова «писати», тобто прикрашати орнаментом.

Писанкарство є одним з найунікальніших видів українського народного мистецтва, в якому чи не найглибше і не найдовше зберігається таємничий код давніх віків. Символічні, стилізовані знаки на писанці ми сьогодні сприймаємо як художній орнамент. Однак не можемо забувати і про їхню первісну функцію

та значення, що є важливою частиною нашої спадщини, яка формувала українську національну культуру.

Науковець Василь Кобилюх зауважує, що ідея писанки є одним з найдавніших філософських витворів праукраїнців 45–20 тисяч років тому, бо ж навіть у мізинській культурі є зразок розмальованої геометричним візерунком кульки овальної форми.

З глибин художнього досвіду наших предків починаються витoki цієї мініатюри народного мистецтва, унікального жанру творчості українського народу. Українська писанка пов'язана з визначними явищами віддалених епох. Наявність зв'язків із давніми віруваннями, створення декоративної системи, що містить низку орнаменталізованих язичницьких символів, дають підстави стверджувати, що витoki мистецтва писанкарства лежать у художній творості первісного суспільства, коли ця символіка сформувалась та закріпилась у свідомості.

Досліджуючи матеріали археологічних експедицій з вивчення трипільської культури (V–II тис. до н. е.), вчені побачили на кераміці орнаментальні малюнки, які нагадують орнамент на сучасних українських писанках.

Керамічні писанки Київської Русі як твір мистецтва, а для нас ще й джерело історичної інформації, набули широкого вжитку у X–XIII ст.

Безсумнівним є те, що своїми коріннями писанка сягає дохристиянських часів, коли на півдні Східної Європи (нинішній Україні) мешкали поселення із землеробською основою культури. Про те, що писанка належить саме до цієї культури, свідчить її знаковий код, тобто *орнамент*.

У Польщі свого часу знайшли писанку на натуральному яйці у XII столітті. Під час розкопок археологічних пам'яток Ополе, Вроцлава, Новгороду знайдено шкарлупу яєць, розписану рослинним орнаментом та восковою технікою, яку й нині використовують для розпису писанок.

Першу давньоруську писанку знайдено під час розкопок решток Десятинної церкви, її введено в науковий обіг у 1857 році. Шукач скарбів і меценат археології Олексій Уваров знайшов глиняні яйця під час розкопок

Кривушанської могили. У Броварках (на Полтавщині) писанку княжих часів у 1902 році відкопав відомий український археолог Вікентій Хвойко. Кілька років тому глиняну писанку було знайдено під час розкопок стародавнього Галича (с. Кринос) на Івано-Франківщині. Під час розкопок у Львові в 2013 році археологи знайшли писанку на гусячому яйці. На ній зображено символ «вужик». Вік знахідки – 500 років, писанку розписали в козацькі часи. Сьогодні це найдавніша писанка України.

Хоча до нашого часу не збереглися автентичні зразки писанок дохристиянського часу, однак певне уявлення про них ми можемо мати, тому що мистецтво писання писанок завжди було і є досить консервативним. Люди в давнину вважали, що символічні знаки, які наносили на писанку, мали для людини магічну силу, і писанкарка не мала права вносити зміни у її малюнок. Століттями в певній місцевості писали писанки з одним і тим самим орнаментом, хоча деякі майстрині й додавали до традиційних узорів свої елементи, які не руйнували загального задуму, а також, оперуючи певним набором символічних знаків, створювали нові композиції. У народній пам'яті залишалися найкращі зразки, які відтворювали з року в рік. Так розвивалось писанкарство. Водночас писанковий орнамент – витвір тисячолітньої традиції і столітніх змін.

Писанковим орнаментом цікавилися вітчизняні та зарубіжні дослідники.

У європейській науці прийнято загальну класифікацію орнаменту (зокрема й писанкового) на мотиви міфологічні, символічні, якоюсь мірою спільні для всіх народів, та мотиви оригінальні.

Орнамент українських писанок, що створювався упродовж тривалого історичного періоду, вражає розмаїтістю елементів і мотивів, віріантів композиційного та кольорового поєднань, чіткістю організацій й довершеністю ритму. У писанці найповніше серед усіх видів народного мистецтва відображені домінантні мотиви українського орнаменту, тобто ті, що поширені в усіх видах декоративного мистецтва на всій етнічній території України.

Розвідка Миколи Сумцова «Писанки» – це одна з найважливіших праць про писанковий орнамент. Дослідник ділить його на геометричний, солярний,

рослинний, тваринний, предметно-побутовий та релігійний, зазначаючи, що солярна орнаментация майже збігається з геометричною.

Чеський етнограф Францішек Крчек розподіляє писанковий орнамент за його походженням: з геометрії, предметного оточення, природи, з рослинного і тваринного світу, від небесних тіл та з релігійних понять і мотивів.

Дмитро Глинський зробив спробу поділити писанковий орнамент на геометричний, симетричний, правильний, рослинний і такий, що виник унаслідок наслідування узорів фабричних тканин.

Археолог Вадим Щербаківський у праці «Основні елементи орнаментации українських писанок та їхнє походження» (Прага, 1925) виділяє три основні типи орнаменту: хрестик (в українській номенклатурі – «ламаний хрест», «гачковий хрест», «млиночок»), трікветр («троячок», «триніг») і розету («рожа», «зірка»).

Сергій Колос у статті «Історичні та мистецько-конструктивні засади побудови писанкового орнаменту» поділився спостереженнями щодо малодослідженого рослинного писанкового орнаменту.

У «Нарисах з історії українсько-декоративного мистецтва» вміщено оглядовий матеріал Любові Сухої «Писанка», у якому висвітлюється орнаментика писанок, поширення, регіональні особливості. Авторка пише, що писанка зберегла багато старовинних орнаментальних мотивів й сьогодні є невичерпним джерелом орнаменту для художників-професіоналів [8, с. 99–101]. Мирон Кордуба, розподіляючи орнамент на геометричний, рослинний і тваринний, простежив загальну тенденцію його «побутової» інтерпретації відповідно до назв та зміни вигляду. Він писав: «Характерно... що деякий орнамент своїм виглядом зближається до предметів побутових, зараз же переймає їх назву...» [6].

Ірина Гургула поділила орнамент за назвам. Вона приділяє увагу писанкам західних областей, зазначаючи, що вони різні, але в них «відбито типові особливості народного мистецтва кожної околиці» [7, с.11]. Пише, що «мотиви писанок особливо широко використовуються в художньому текстилі,

кераміці, порцеляні» [10, с.95]. Народна художниця України Олена Кульчицька створила за зразками народних писанок серію оригінальних килимів.

Карл Больсуновський пропонував взяти за основу класифікації писанок такі назви, які подають писанкарки: «трав'янки, «голубці», «гребінчик», «хрестик», «безконечник».

Олексій Соломченко у статті «Орнамент писанок Прикарпаття» звертає увагу на те, що найпоширенішим мотивом гуцульських писанок є традиційне зображення оленя. Автор зауважує, що необхідно «не тільки збирати писанки і зосереджувати їх колекції в музеях, а й видавати спеціальні альбоми зі зразками кращих писанкових орнаментів різних областей України» [7].

Михайло Скорик у праці «З джерел писанкового орнаменту» проводить аналогію назв писанок з народними назвами лікарських рослин [10, с.95].

У писанкарстві, як і в українській вишивці, за колористикою чи характером орнаментальних мотивів можна визначити регіон походження кожного зразка, однак простежується багато видимих і прихованих елементів, спільних для всіх регіонів України. Кожен регіон України має своє характерне поєднання барв і композицій, укладених віками у певну систему інформаційних кодів, які сьогодні читаємо як орнамент, зачаровуючись його багатством та неповторністю, трактуючи писанку твором мистецтва.

У народі кажуть, що писанка – це енциклопедія українського народного орнаменту. «В усьому народному мистецтві немає такого предмету, який би конденсував у собі стільки образно-символічного змісту, як писанка. Її дарували на знак перемир'я, побажання здоров'я, краси, сили врожаю, застосовували як запобігання від стихійного лиха» [5], – зазначає Тетяна Кара-Васильєва.

У системі світоглядних вірувань писанку пов'язували з уявленнями про яйце як джерело, першопочаток Життя, Всесвіту. Різні народи світу шанували яйце і мали власну атрибутику його возвеличення. З писанками пов'язано безліч легенд, повір'їв, звичаїв, традицій, обрядових ритуалів, які виникли ще в язичницьку добу, видозмінювались у суспільних формаціях, а з прийняттям

християнства набули нової функції, пов'язаної з ритуалами освячення паски (під час християнського свята – Великодня).

Є також численні варіанти легенд, які пояснюють побутування писанок під час Великодніх свят, пов'язують виникнення традицій писанкарства з євангельськими подіями (страстями Христа) тощо.

Українське писанкарство наповнене глибоким духовним змістом сакрального значення. Ймовірним є молитовний аспект писанки. Про це свідчать примовляння у процесі писання й особливий, подібний до молитовного, настрій. Знаки-символи омовлялися відповідно до змісту, який у них вкладався, наповнювалися внутрішньою енергією, що надавала їм сили того чи іншого побажання. Писанкарка мала словом і думкою «замолити», закріпити магічну силу wzoriv. Давні wzori – це графічний запис молитви-прохання: про дощ, врожай, жіночу плідність тощо.

Писанка в минулому, згідно з повір'ями, лікувала людей, охороняла житло від блискавки й пожежі, сприяла родючості фруктових дерев, мала різноманітне культове призначення. Такою писанка увійшла і в усну народну творчість; стала традиційним елементом дівочих та юнацьких ігор і цілої низки звичаїв, пов'язаних із весняними святами.

Дбайливе збереження традицій у писанкарстві не припинило розвитку орнаментальних мотивів, змін поліхронічного характеру, ритмічності форм, а досягло художнього рівня, перетворилось у народне мистецтво декоративного розпису.

У середині 40-х років ХХ ст. побачила світ праця Михайла Бабенчикова «Народне декоративне мистецтво України», у ній писанкарство розглянуто як «своєрідну галузь суто українського декоративного мистецтва» [10].

Тема писанкарства була введена у «Програму з історії українського мистецтва» (1956) за редакцією Володимира Заболотного.

В «Українському радянському енциклопедичному словнику» (1967) наведено, що «писанки – пофарбовані або орнаментовані яйця. Виготовлення писанок пов'язане з дохристиянським звичаєм зустрічі весни, пізніше – з Великоднем, тепер писанки – мистецький витвір. Цей вид народного мистецтва

поширений у багатьох слов'янських народів, зокрема, українського» [4, с.2]. А «УРЕС» 1987 року уже так пояснює: «Писанка – одна з форм українського українського народного розпису, орнаментовані пташині яйця. Існують декілька стилів розпису писанки – геометричний, рослинний, анімалістичний. Сюжети мають реальну основу («сонечко», «рожі», «сороки» тощо), поширені майже на всій території України. Сучасні писанки – своєрідні мініатюри...» [4, с.2]. Усього 20 років розділяє ці два видання. Завдяки ентузіастам писанкарство активно пропагувалося.

У час, коли традиція писання писанок в Україні була майже знищена, про неї не забули в Канаді та США. Архітектор Володимир Січинський під час війни видав у Ляйпцигу альбом «Українське ужиткове мистецтво» з 88 зразками писанок.

У 1958 році вийшли у світ поштові марки зі зразками традиційних писанок, які поширювалися через «Пласт». Знято фільм про писанку.

Один із найкращих альбомів («Двадцять кіп писанок», 1994) видав у США Зенон Елиїв, до якого ввійшло 1200 зразків, з них 80 відсотків автентичних писанок.

У 1994 році видано книжку «Україно, нене моя! Сповідь: поезії, писанки». Автор ілюстрацій та післямови – Ураст Біняшевський. Він пише: «Дивні, чудові, прекрасні, чарівні, надзвичайні..., саме так висловлюються люди, коли бачать наші весняно-великодні писанки. Тому не дивно, що вони сприймаються символом України, символом вишуканості наших душ» [1].

Роль писанки у традиціях святкування Великодня в Україні описали і видали у середині ХХ ст. за кордоном етнографи Степан Калимник і Олекса Воропай.

Далеко за межами України відомі школи писанкарства. Талановиті майстри, які досліджують писанкарство, популяризують вивчення традицій цього прадавнього мистецтва: Павло Марковеч із Словаччини; Оксана Лопушанська, Іванка Чумак з Франції; Валентина Тершикум з Німеччини; Фелолина Процик з Бразилії; Раймунд Кайндль з Австрії. Одарка Онищук з

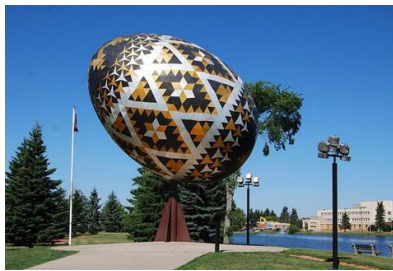
Канади стала першою писанкаркою у світі та отримала за це найвищу нагороду – почесне звання «Заслужений майстер народної творчості України».

В Україні з метою поширення писанкового мистецтва проводяться з'їзди писанкарів, фестивалі, виставки, семінари, конференції, майтер-класи.

У вересні 1992 року в Києві відбувся перший в історії української культури *Міжнародний з'їзд писанкарів*. У рамках з'їзду відбулася науково-практична конференція «*Писанка – культурний символ України*».

У 2002 році у м. Коломиї (на Івано-Франківщині) відбувся Міжнародний фольклорно-етнографічний фестиваль «Коломийка – 2002», під час якого було проведено *II Міжнародний з'їзд писанкарів*.

У м. Вегревілі (провінція Альберта) зведений єдиний у світі десятиметровий *пам'ятник Писанці*. Як зазначила у своїй доповіді на III Міжнародному з'їзді писанкарів Марія Лесів (тоді докторантка університету Альберти), ця писанка поєднала елементи українського культурного спадку з найновішими досягненнями науки й цивілізації.

Перший і найбільший музей у світі, де експонується понад 8 тисяч українських писанок із різних регіонів, є у Венніпезі.

Музей писанок у вигляді великоднього яйця розташований в м. Коломия Івано-Франківської області.

Отже, можемо зазначити, що писанка – це щось більше, ніж просто розфарбоване яйце різними кольорами та візерунками. Це невід’ємний елемент української культури, свідомості та ментальності.

Оригінальний орнамент писанок не лише чарує своєю вишуканістю, мініатюрністю, гармонією колориту, він містить глибоку символіку, що дійшла до нашого часу та єднає із традицією минулого.

Із мистецького погляду писанка вражає витонченістю розпису на маленькій площині, довершеністю і багатством композиційних варіантів, орнаментальних елементів та мотивів. «Писанковою мовою незчисленні творці донесли до наших днів генетичну пам’ять українського народу, зримо увічнили його уявлення про світ, його думку, предківську віру» [5], – зазначає етнолог-дослідник Олесь Фісун.

«Писанка – це світло сонця і світло душі, подих неба і дух землі, це геній нашого народу. З неї, як із невибутнього яйця-райця, безкінечно струмує творча сила митців з народу» [5], – зауважує етнограф Вадим Мицик.

В Україні писанка стала мірилом краси: «*Гарна, мов писанка*». Тарас Шевченко на весь світ проголосив: «Село на нашій Україні, неначе писанка село...». «Якби наш народ не створив нічого іншого, окрім *писанки*, то і цього було б досить, аби зайняти почесне місце в пантеоні цивілізованих націй» [5], – писав народознавець Василь Скуратівський.

Українські писанки – унікальний шедевр планетарного значення, у світі – символ нашого народу. Наприкінці XIX–у першій третині XX ст. виготовлення писанок в Україні досягло високого рівня розвитку й виокремилося як окремий вид народної творчості. З кінця 1990-х років це мистецтво стає дедалі популярнішим. Традиції писанкарства сьогодні продовжують досвідчені майстрині, а також молоді майстри – учні та студенти, які вивчають історію писанки, техніку її виготовлення.

Література

1. Біняшівський Е. Українські писанки / Е. Біняшівський. – К. : Мистецтво, 1968. – 92 с.

2. Воропай О. Звичаї нашого народу / О. Воропай. – Мюнхен : Укр. вид-во, 1958. – Т. 1. – С. 378.
3. Кириченко М. Український декоративний розпис : [навч. посіб.] / М. Кириченко. – К. : Знання–Прес, 2006. – С. 186–208.
4. Козак М. Першооснова / М.Козак// Народознавство. – 1996. – № 25. – С.1-2.
5. Манько В. Українська народна писанка / Манько. – Львів : Свічадо, 2005. – 80 с.
6. Світ української писанки / [упоряд. С. П. Сітко, Т. Є. Русанова]. – К. : Кондор, 2005. – 96 с.
7. Скорик М. З джерел писанкового орнаменту / М. Скорик // Писанка. Всеукр. культ.-мист. етнограф. журн. – 1995. – Ч. 1(14). – С. 10–14.
8. Соломченко О. Орнамент писанок Прикарпаття / О. Соломченко // Нар. творчість та етнографія. – 1964. – № 3. – С. 64.
9. Суха Л. Писанки / Л. Суха // Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва. – Львів, 1969. – С. 99–101.
- 10.Ткаченко В. Писанкарство в Україні: історіографія (1910–1980 рр.) / В. Ткаченко // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 2. – С. 92–97.